
UN ROMÂN, AERONAUT ÎN POLONIA, LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX - LEA: IORDACHE CUPARENCU

Ioan Vasile BUIU
ivbuiu@yahoo.com

Abstract. The Romanian Iordache Cuparencu (~1780-1844) from *Calinesti lui Cuparencu* (today *Calinesti-Șerbauti*, Suceava District) left the city of Iassy to Warsaw in 1804. Here, Cuparencu (in latter transcriptions *Jordaki Kuparenko* or *Kuparanto*) conceives and builds a new type of hot air (smoke) balloon which was cheaper (from glued paper) and with a onboard straw burner. With his balloons he made two ascents in public exhibitions in Warsaw (June 1806) and Vilnius (December 1806), and a third ascent in Warsaw (July 24, 1808) – up to a height of 1281 meters. According to the most of historical sources, Cuparencu is the first man to survive the destruction of his balloon, as in the flight of July 24, 1808 he escaped out with a parachute of his Montgolfier balloon that caught fire over Warsaw. For the Romanian aeronautics, Iordache Cuparencu appears as the first Romanian aeronaut, balloon builder and pilot, in 1806 !

Până acum, primul și singurul român, cunoscut și recunoscut pe plan mondial, care a obținut rezultate concrete și cu priorități remarcabile în lupta pentru cucerirea aerului, cu aparate de zbor mai grele decât aerul este Traian Vuia.

O cercetare extensivă, condusă pe parcursul a mai bine de 18 ani, ne-a permis să adunăm o serie de informații care conduc la o reconsiderare a participării românilor în începuturile aeronauticii pe plan mondial precum și la o lărgire importantă a orizontului de timp în istoria aeronauticii române.

Primele concluzii ale acestei cercetări a fost comunicate de noi la "A III-a Sesiune științifică de istoria tehnologiei" a Diviziei de Istoria Tehnicii din Comitetul Român de Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii, al Academiei Române, la 28-29 septembrie 1995¹.

¹ Buiu Ioan Vasile, „Români în aeronautică–aeronautică în România: Iordache Cuparencu și Eduard Manfai – două cazuri inedite din secolul

Am prezentat atunci activitățile aeronautice construirea de baloane cu aer cald și ascensiunile efectuate în demonstrații publice, la Varșovia și Vilnius - în anul 1806 și apoi din nou la Varșovia - în anul 1808, de către românul Iordache Cuparencu. Prin activitățile sale aeronautice de la Varșovia și Vilnius, Iordache Cuparencu intră în istoria aeronauticii române drept primul român – aeronaut, care a efectuat, acum peste două sute de ani, ascensiuni cu un balon cu aer cald conceput și construit de el însuși.

Aceste activități, inclusiv ascensiunile sus menționate, sunt practic necunoscute în țara noastră, cu excepția unor lapidare referiri la “polonezul Kuparento” (într-un alt context, asupra căruia vom reveni mai departe). Așa cum am putut constata pe parcursul cercetării, ele sunt însă bine oglindite în unele texte poloneze de epocă, precum și în câteva lucrări poloneze contemporane de istorie a aeronauticii. Mai mult, datorită unei întâmplări neprevăzute pe parcursul uneia din ascensiunile sale, numele lui Iordache Cuparencu este înscris în unele dintre cele mai cunoscute lucrări de referință pentru istoria aeronauticii pe plan internațional și cunoaște o prezență masivă și pe Internet.

Cum l-am descoperit pe Cuparencu în sursele poloneze ?

Primul contact cu numele lui Cuparencu a intervenit în contextul unei cercetări prin care ne propuneam să aflăm care au fost începuturile aeronauticii în câteva din țările vecine nouă, cu scopul explicit de a descoperi eventuale contacte sau influențe reciproce în această parte a Europei. Astfel, în 1988, am obținut o lucrare de sinteză, prezentând cronologic principalele date și fapte din istoria aeronauticii în Polonia², în care căutam unele informații privind primele zboruri poloneze cu aparate mai grele decât aerul. Î-mi aminteam că, la o vizită făcută la Muzeul Tehnic din Varșovia, cu mai mulți ani în urmă, văzusem unele machete și fotografii privind aparatele de zbor ale pionierul planorismului polonez W. Tanski, pe care doream să le compar cu fotografiile unui aparat de zbor – planor, construit de Constantin Bălăceanu³ și publicate la noi în anul 1982. Deși oarecum asemănătoare, constatam atunci că aparatele celor doi constructori

XIX”, Academia Română, CRIFST-DIT: "A III-a Sesiune științifică de istoria tehnologiei", București, 28-29 septembrie 1995.

² Jerzy R. Konieczny, „*Kronika lotnictwa polskiego 1241-1945*”, Biblioteka Skrzydlata Polska No. 22, Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, Warszawa 1984.

³ C. Crăciunoiu, „*Un planor inedit construit la noi, 1895-1905, la Stolnici*”, în „Modelism”, Supliment Tehnium, nr. 1, martie 1984, p. 22-23.

au fost realizate în momente diferite și practic fără posibile influențe reciproce.

Ulterior, punându-ne întrebarea cine au fost oare “nemții” care au lansat la București, în 1818, balonul cu aer cald, cunoscut apoi sub numele de “Bășica lui Caragea”, am reluat lectura cărții lui Konieczny, căutând să aflăm cum au pătruns în Polonia baloanele, cine și când a făcut primele ascensiuni. Am aflat astfel că, binecunoscutul aeronaut francez Blanchard era cel care efectuase la Varșovia prima ascensiune cu un balon în 1789, iar cu un an mai târziu, primul polonez care zbura cu un balon era Jan Potocki, însoțit de servitorul său - turcul Abraham - ambii ca pasageri tot ai lui Blanchard⁴. Și în acest caz, era evident că nu putea fi stabilită vre-o legătură, ascensiunea de la București fiind ulterioară și mai ales - fără pasager. Nu mică ne-a fost însă surpriza când, trecând cu lectura mai departe, în următoarea casetă a susmenționatei cărți, citeam: “1806-1808 - *Moldavianin Jordaki Kuparentko wykonuje w Wilnie i Warszawie cztery loty balonowe. W jednym z nich uzyskuje wysokość 3882 stóp*”⁵. și în traducere: “**Moldoveanul Jordaki Kuparentko** (subl. ns.) efectuează la Vilnius și Varșovia patru zboruri cu balonul. În unul dintre ele atinge înălțimea de 3882 picioare”. Desigur, prima reacție a fost să încercăm a afla de la autorul cărții, informații suplimentare și mai ales sursa bibliografică din epocă, în carte ne existând trimiteri în acest sens. La solicitarea noastră din 7 martie 1988, autorul ne răspunde în 10 octombrie 1989 arătând că nu posedă alte date sau referințe în afară de textul publicat⁶. Între timp, am început căutarea de date și informații privind persoana lui Iordache Cuparencu în izvoare posibil de găsit în țară, iar ulterior, după răspunsul așa de sec al autorului cărții, ne-am propus a aborda și alte direcții de informare în Polonia.

Cine era Iordache Cuparencu, cine i-au fost părinții ?

Principala sursă în care am început cercetarea a fost fișierul alfabetic al Bibliotecii Academiei Române, în care am putut remarca o prezență importantă a patronimicului Cuparencu, cu evidente legături la spațiul moldavo-bucovinean, dar nici-o mențiune referitoare la Iordache Cuparencu.

⁴ Jerzy R. Konieczny, *op. cit.*, p. 9 și p. 11.

⁵ *Ibidem*, p. 11.

⁶ Scrisoarea lui Jerzy R. Konieczny, redactor-șef al revistei *Skzydlatka Polska*, din 10.10.1989, către Ioan Vasile Buiu.

O a doua sursă, majoră ca importanță în cercetarea noastră, a reprezentat-o cartea lui Ion Roșu⁷, lucrare în care sunt menționați, cu unele informații utile căutărilor noastre, mai mulți membri ai familiei Cuparencu, elementul de conexiune cu biografia respectivă fiind localitatea Călineștii lui Cuparencu, unde va poposi în pribegia sa bunicul și apoi se va naște Gheorghe Eminovici - tatăl Poetului. Informațiile bibliografice folosite de Ion Roșu, nu îl pomenesc și pe Iordache Cuparencu. Mergând însă la sursa acestora, unul din volumele masivei culegeri de documente bucovinene, publicat în 1942 de cunoscutul cercetător al istoriei Bucovinei - Teodor Bălan - pe lângă noi date asupra familiei Cuparenceștilor, ne-a oferit și aflarea unei prime menționări a numelui de Iordache Cuparencu. Așezând în ordine cronologică informațiile găsite până acum, din izvoarele mai sus menționate, cu referire la neamul Cuparenceștilor și la persoana lui Iordache Cuparencu, rezultă următoarele:

La 1748, Miron Cuparencu, fiul lui Vasile fost “cupar”⁸ (de unde și transformarea rangului de “cupar” în numele de familie “Cuparencu” prin rutenizare) se căsătorește cu fata lui Constantin Matieșescul. Zestrea fetei era o jumătate din moșia Călinești (Călineștii de Sus) intrată în posesia tatălui său la începutul secolului al XVIII - lea. Astfel, Călineștii de Sus ajung în posesia Cuparenceștilor, în a căror stăpânire va rămâne neîntrerupt până dincolo de jumătatea secolului al XIX - lea, fapt pentru care numele satului devine “Călineștii lui Cuparencu”.

La 1751, apar menționați ca parte reclamantă (*jeluitori*) într-un proces de proprietate Andrei și fratele său Mihalache Cuparencu, fii lui Miron Cuparencu, pentru o parte din moșia Românești pe Horaiț, ținutul Sucevei⁹. În 1766, într-un alt document prin care se confirmă hotarele Mănăstirii Solca, sunt menționați ca martori, Andrei și Mihalache Cuparencu, “răzeși din Românești”. Pe Andrei Cuparencu îl vom găsi menționat și în două hrisoave domnești emise de Grigore Ghica în octombrie 1765 și mai 1766 (în primul menționându-se și domiciliul lui Andrei Cuparencu - Botoșani), privind un litigiu de proprietate asupra

⁷ Ion Roșu: „*Legendă și adevăr în biografia lui M. Eminescu – Originile*”, vol. I, Editura Cartea Românească, București 1989.

⁸ Teodor Bălan, “*Documente bucovinene*”, vol. VI, 1760-1833, București. Editura Casei Școalelor și a Culturii Poporului. Primită la BAR: 942 / D 595; vol. IV, p. 128. (*cupar*: slujitor domnesc având atribuții de ajutor al paharnicului (MDE) în Moldova medievală).

⁹ *Ibidem*, vol. IV, p. 174, 239.

moșiei de la Șerbănești¹⁰. Mai târziu, în fața unei comisii austriece de recensământ, care lucrase în Bucovina între anii 1782 și 1783, la Românești sunt consemnați ca stăpâni Mihalachi, Iuon și Vasile Cuparencu¹¹. La 1 aprilie 1764, Miron Cuparencu își împarte averea, copiilor săi, prin următorul testament¹²: “*Adecă eu Miron Cuparenco, feciorul lui Vasăle Cuparenco, făcut-am împărțala feciorilor mei ca să nu să svădească după moarte me și am dat lui Andrei și Dochiții a patra parte din Românești ce sânt pe Horaiț în țănutul Sucevii și lui Mihalachi și Ion a patra parte de Călinești ce sânt pe Hatna tij la țănutul Sucevii și lui Vasile și Mării a opta parte din Zamostie în țănutul Cernăuțului fiind hotar mai mare, așe am socotit și am împărțit și după moarte me de s'or scula să se părăscă să nu li să tăe în samă așe să tae după cum i-am împărțat eu și la aceasta s-au întâmplat preotul Simion ot Românești și Toader Prescure și fiind eu neputincios de vedere ochilor am pus deget. Let 7272 april 1 + Eu Miron Cuparenco*”.

Un document din 1766 semnaleză existența lui Andrei Cuparencu și a lui Mihalachi Cuparencu, ambii răzeși¹³. O consemnare din 1792, august 27, relatează că frații Mihalachi, Vasile și Ion Cuparencu, declară în fața comisiei austriece menționate mai sus, că stăpânesc jumătate din Călinești pe care o au moștenire de la părintele lor Miron Cuparencu, care o primise ca zestre cu fata lui Constantin Matieșescul. În 1799, aprilie 1, la Călinești, Mihalache Cuparencu lasă prin testament¹⁴ din moșia lui de ¼ din Călinești (din text se poate deduce că el nu ar fi avut copii) 50 de stânjeni lui Gheorghe, Luca și Iordachi – fii fratelui său Ion, fratelui său mai mic Vasile 25 de stânjeni (celor trei fii a lui Ion – într-o anumită conjunctură – putându-le reveni încă 200 stânjeni): “*5. 1799, aprilie 1, Călinești: Testamentul lui Mihalachi Cuparenco. Dânsul stăpânește: 1/4 Călinești, partea de sus, cu biserica satului zidită de el, casă cu pomăt, heleșteu la pârâul Hatna, o moară și o velniță la pârâul Hulubna și o crășmă. Dânsul dăruiește bisericii satului cu hramul Sf. Mihai 30 fălci de pământ. Preotul Gheorghie Săvăscul primește un loc în sat. Gheorghie, Luca și Iordachi, fii fratelui său Ion, primesc 50 stânjeni, fratele său mai mic Vasile primește 25*

¹⁰ *Documents gréco-roumains. Les Fonds Mourouzi d'Athène*. Atena, București, 1991. Doc. 76*/p.101 și respectiv Doc.80/p. 102.

¹¹ Teodor Bălan, *op. cit.*, vol. VI, p.21.

¹² *Ibidem*, p. 98.

¹³ DGAS din RSR, “*Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente 1393-1849*”, București, 1993, p. 372.

¹⁴ Teodor Bălan, *op. cit.*, p.202.

stânjeni. Acesta pierzând Zamostie, care este ocupată de Andronachi Grierosul și având copii: Ioan, Constantin, Ionică și Elena primește 200 stânjeni. Dacă se va scoate Zamostie, se va da această parte fiilor lui Ion Cuparencu. Isaia Baloșescul egumenul de la Dragomirna primește 2 fălci de loc din Zamostie. Toader Matieșescul Mălai primește 46 stânjeni în Călinești, deci partea cea mai mare, rămâne a fiului său de suflet Gavril Brejan, nepotul soției sale”. În 1837, într-un proces intentat de obștea satească proprietarilor Călineștilor de sus, sunt menționați în această calitate doar doi dintre fii lui Ion Cuparencu - anume: Gheorghe și Luca Cuparencu. Purtătorul de cuvânt al obștii la acest proces a fost Vasile Eminovici (1778-1844), născut la Blaj și venit în Călinești în anul 1804 !

Prima concluzie ce poate fi trasă din datele menționate mai sus este că în 1799, la Călineștii de sus, există un Iordache Cuparencu, fiu al lui Ion Cuparencu, nepot al lui Miron Cuparencu și strănepot al lui Vasile “cupar”. Primește și o suprafață de teren ca moștenire de la unchiul său Mihalachi Cuparencu, cu observația că, în 1837, Iordache Cuparencu nu mai apare menționat ca proprietar la Călinești. Căutând și alte posibile mențiuni sau informații privind membri ai familiei Cuparencu, în primul rând în indexurile de nume ale altor culegeri de documente¹⁵, un manuscris românesc aflat în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, ne va confirma – fără nici un echivoc – existența lui Iordache Cuparencu. Este vorba de manuscrisul: “Catehism” (din 1775): *Catihizis în scurt pentru învățătura copiilor celor mici, ca să știi legea cea pravoslavnică, unde–pe anumite pagini–apar mai multe însemnări și/sau semnături: “Această Bucoavnă este a lui Iordache Cu<parencu>” “Pe acest Catihizis au învățat moșul meu Iordachi Cuparencu. Ștefan Cuparencu”.*

“Această carte este a lui Iordache Cuparencu. Însă să o fure cineva de la dânsul, să fie supt blăstămii sfinților părinți și lăcașul lui să fie într’un loc cu Iuda vânzătorul și cu proclatul Arie și de mine neertat. La strașnicul județ să aibă a-l lepăda din ceata dreptilor. Amin 1796.”

“Acest Catihizis, iaste a lui Ștefan Cuparencu, pre care i l’au dăruit moșu-său Iordachi Cuparencu” .

Și aici, concluzia este evidentă: La 1796 Iordachi Cuparencu era proprietarul unui “Catehism”, pe care un Ștefan Cuparencu va menționa ulterior că, pe el au învățat *moșul meu* Iordachi Cuparencu și în altă parte că i l’au dăruit *moșu-său* Iordachi Cuparencu” (apelativul de *moș* este folosit

¹⁵ Biblioteca Academiei Române, mss. nr. 5311, citat în: Gabriel Ștrempele, „Catalogul manuscriselor românești”, vol. IV, p. 264-265, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978.

și astăzi în Bucovina cu înțelesul de *unchi* !). Mai departe ne lămurim și cine era “nepotul”: Această carte este a lui Ștefan Cuparencu. El atunci era școleriu din școala nimțească. La luna april, anul 1834. Călinești la 29 april, Ștefan fiind deci copilul unuia dintre frații lui Iordache. Și așa cum era obiceiul timpului, printre alte semnături și însemnări de pe paginile Catehismului, pe una din ele mai apare și un al treilea beneficiar al cărții, din aceeași familie: Cuparencu Gheorghe școleriu din al triile clas la KK <Gymnasium> 1843.

Confirmarea incontestabilă a existenței lui Iordache Cuparencu la Călinești, avea să ne fie certificată, la solicitarea noastră, printr-un document (semnalat tot în cartea lui Ion Roșu) aflător la Direcția județeană a Arhivelor Naționale Suceava¹⁶. Documentul, din care prezentăm alăturat extrasul corespunzător, se intitulează «*Conscripția Parohiei “Sf. Ingeri” (Sf. Arhangheli) din Călinești*», datată 1805¹⁷, unde la poz. 89 este înscrisă familia Cuparencu, la fiecare membru al familiei arătându-se și vârsta în anul respectiv (1806): *No. casii: 89 Ioan Cuparencu Nobel... 60 (Soț. Ilinca 52; fiu Georghii 28; fiu Luca 26; fiu Iordachii 25)*.

Din acest înscris, se poate deduce și 1880 ca an probabil al nașterii lui Iordache Cuparencu (sub rezerva preciziei de datare a condiții și înscrisului respectiv). Cunoscută fiind problema “inobilărilor” făcute de stăpânirea austriacă în Bucovina, explicația mențiunii *Nobel* din acest document am aflat-o și pe Internet¹⁸, unde apare mențiunea Kuparenko, R.v./1793, interpretată de noi astfel: Ritter von Kuparenko, din anul 1793. O altă sursă, de pe Internet¹⁹, într-o listă alfabetică, menționează: “...59. *Kuparenko Michael, Basil, Johan XXXIII/1792/174*”, în introducere

¹⁶ Prin bunăvoința domnului director Ioan Scripcariuc, care, la cel de al IX-lea Congres de Genealogie și Heraldică (Iași, 20-23 septembrie 2001) a prezentat comunicarea “*Istoria familială în condicele Parohiei ortodoxe din Călineștii lui Cuparencu (secolul al XIX-lea)*”, din care ne-a transmis și nouă o schiță genealogică a familiei Cuparencu, anexă a comunicării respective. Îi aducem și pe această cale, cu deosebit respect pentru munca Dănsului și a tuturor colegilor din Arhive, mulțumirile noastre sincere.

¹⁷ Direcția județeană a Arhivelor Naționale Suceava, *Colecția registrelor de stare civilă, Parohia Călinești Cuparencu*, registrul nr. 1/1794, p. 15.

¹⁸ Prin <http://austroaristo.com/index/austria/bukowina/K.htm>: “*Der Adel der Österreichischen Kronlander. Familienarchiv. Adel der Herzogtums Bukowina, litera K.*”

¹⁹ <http://austroaristo.com/beitrag/01bukowina-adel.htm>: 1. Moldawischer Adel.

arătându-se că, acolo unde nu se specifică altceva, toți cei înscrși au calificativul de "Ritter von" ("Cavaler de..."). Cu privire la prenumele celor trei de mai sus, este evidentă transcrierea/traducerea prenumelor autentice ale celor trei frați Cuparencu - Mihalache, Vasile și Ioan, ultimul fiind tocmai tatăl lui Iordache Cuparencu.

Nu am aflat, în țară, informații documentare din care să rezulte data sau motivele plecării lui Iordache Cuparencu în Polonia. Prezența sa certă în Polonia la în vara sau la sfârșitul anului 1806, nu induce nici-o îndoială privind înscrierea sa în componența familiei din conscripția mai sus menționată, cu atât mai mult cu cât - probabil că la data respectivă mai posedă la Călinești pământ sau/și alte proprietăți.

Ce spun izvoarele primare din Polonia ?

Urmărind o aprofundare a informațiilor din sursă poloneză, în 9.08.1996 ne-am adresat Muzeului Aviatiei Poloneze din Cracovia. Răspunsul primit de noi la 5.11.1996, sub semnătura directorului Krzysztof Radwan, ne-a adus unele indicații suplimentare privind prezența lui Iordache Cuparencu în literatura de profil poloneză și anume:

I.Z. Jankiewicz, istoric polonez al aeronauticii, în lucrarea sa: *Baloane și dirijabile*, apărută în anul 1968, (și cu aceiași formulare în cartea sa *Aerostate* - apărută în 1956) scrie: "*Abia în anii 1806-1808 au avut loc din nou ascensiuni aeronautice cu balonul la Varșovia, efectuate de moldoveanul Kuparenko. În timpul unuia din zboruri balonul s-a aprins, iar aeronautul și-a salvat viața datorită parașutei*".

Într-o carte editată în 1957, alt istoric polonez, Eugeniusz Banaszczyk afirmă: "... în anii 1806-1808 au loc la Varșovia zborurile cu balonul efectuate de moldoveanul Kuparentko, descris de unii cronicari drept aeronaut polonez. Unul din zboruri cu puțin doar că nu s-a sfârșit nefericit: balonul a luat foc și Kuparentko s-a salvat doar datorită parașutei"²⁰.

Din răspunsul Directorului Muzeului din Cracovia, cea mai importantă trimitere ni s-a părut însă ultima și anume (în traducere): "... O altă sursă de informații poate să fie *Enciclopedia Orgelbrand*. Aici se află un scurt raport asupra accidentului lui Kuparentko: /.../Balonul, ajungând la turnul bisericii Sf. Cruci se aprinsese. În această situație de insecuritate Kuparentko a deschis supapa balonului și a reușit să-l coboare într-o grădină apropiată" (aici nu se menționează parașuta).

²⁰ Eugeniusz Banaszczyk, „*Na podbój nieba*”, Warszawa 1957, p. 103.

Cu toate căutările noastre, nu am reușit să obținem un extras din această enciclopedie, în principalele biblioteci din țară existând doar o ediție prescurtată, apărută cu puțin înainte de 1900 și în care Cuparencu nu apare. Reluând solicitările în Polonia, la 20.09.2001, prin bunăvoința D-lui Piotr Lopalewski șeful compartimentului cercetare al Muzeului Aviației Poloneze din Cracovia, primim ca o complectare la sursele poloneze, un extras dintr-o altă carte, “Carusel sub stele”²¹, scrisă tot de Eugeniusz Banaszczyk și apărută cu zece ani mai târziu. În capitolul intitulat: *Pan Potocki și locotenentul Kuparentko*, autorul aduce o serie de noi informații privind “traseul” polonez al lui Iordache Cuparencu. Cităm: “...*Un personaj interesant printre aeronauții consemnați în Polonia, a fost moldoveanul Jordaki Kuparentko. A ajuns la Varșovia în anul 1804, cu o trupă de circ ambulată. În anul 1806 întreprinde o ascensiune din strada Foksal pe un balon construit de el însuși... [Scapă cu bine, după incendierea balonului său, aterizând pe Krakowskie Przedmiesc și apoi după doi ani va reveni cu un nou zbor.] ... Kuparentko va ajunge apoi la teatru, unde va fi întâmpinat cu urale. Kuparentko nu a mai zburat apoi niciodată, iar după trei ani s-a angajat în artileria poloneză cu gradul de locotenent. Apoi a intrat în teatru și a murit la Varșovia în anul 1844”.*

De asemenea, ne-am adresat prin Internet, unui cunoscut cercetător de la Institutul de Istorie a Științei din cadrul Academiei de Științe din Polonia (Instytut Historii Nauk - PAN) - profesorul Dr. Boleslaw Orłowski - menționat în *“Guide to the History of Technology in Europe”* pentru interesul referitor la zborurile timpurii cu balonul²². Indicațiile verbale ale acestuia ne-au condus la cea mai importantă sursă primară privind “întâmplările aeronautice” ale lui Iordache Cuparencu din anii 1806-1808. Astfel, după mai multe solicitări neonorate, recent am avut posibilitatea de a afla în Polonia și de a obține în copii xerografice, două articole referitoare la Iordache Cuparencu, publicate de periodicul *Gazeta Warszawska* în anul 1808. Se pare că sunt singurele apărute în Varșovia la momentul respectiv pe această temă și avem speranța că ar mai putea fi găsite, în continuare, și o eventuală consemnare lituaniană, din epocă, privind ascensiunea efectuată de Iordache Cuparencu cu balonul său la Vilnius (încercările noastre au fost infructuoase).

Redăm, în continuare, traducerea din limba polonă în limba română, a textelor celor două articole menționate mai sus:

²¹ *Idem*, „*Karuzela pod gwiazdami*”, Warszawa, p. 73-74.

²² *Guide to the History of Technology in Europe*, Fourth Edition, 2000, Science Museum, London, p. 45.

Gazeta Warszawska, 2.07.1808, p. 877: “Dumnealui Jordaki Kuparentko, care în noul balon inventat de el, s-a urcat în aer pentru prima dată aici în Varșovia înainte cu doi ani spre mulțumirea Publicului, și o asemenea ascensiune a repetat-o la Vilnius în o zi de anotimp geros în 6 Decembrie a anului 1806, ridicându-se la o înălțime însemnat de mare și în mijlocul celui mai puternic vânt a parcurs o milă și jumătate, a aterizat și a salvat balonul, are onoarea de a înștiința Onoratul Public și cei care au fost de față la invenția sa să participe la o experiență publică, care va avea loc în această lună, cu un balon asemănător îmbunătățit, pentru a treia ascensiune, aici la Varșovia și oferă mărturie a strădaniei lui care tinde spre obținerea unor perfecționări din ce în ce mari a acestei invențiuni. Domnul Jordaki Kuparentko împărtășește speranța că Onoratul Public îi va onora și răsplăti în curând munca, silința și curajul prin numeroasa-i prezență. Ziua și locul lansării balonului, precum și prețul locurilor, vor fi anunțate din timp prin afiș”.

Gazeta Warszawska, 24.07.1808, p. 980: “Din Varșovia, 24 Iulie Dumnealui Jordaki Kuparentko a efectuat aici cea de a treia sa ascensiune aeriană cu balonul inventat de el. S-a lansat din grădina Foksal la ora 8 seara [în prezență] a unui numeros public adunat; vremea și ora liniștite favorizau această experimentare; un ușor vânt de răsărit - miază-zi cârmuia mersul spre Powiazki. Atunci când deja s-a atins o înălțime însemnată, balonul a rămas în echilibru cu vântul, și atunci navigatorul aerian a avut câteva puține minute timp de observare a instrumentelor meteorologice pe care i le-a dat Dumnealui Magiera; cum era posibil să tragă concluzia din căderea mercurului barometrului acesta se ridicase cu balonul la 3882 picioare Pariziene. Termometrul, care era la 23 grade căldură, scăzuse la această înălțime la câteva grade și observatorul a simțit frigul, focul de abia pâlpăia în balon care începu să se încălzească la suprafață, respirația era destul de liberă, dar acest moment de acalmie s-a terminat repede, vântul din stratul superior al aerului subit a început a lovi balonul și dacă ori cât de tare ar fi fost făcut materialul, nu ar fi putut să se împotrivescă țării acestuia; navigatorul a deschis clapa, dar vântul deodată a început să sfâșie balonul; Kuparentko nu și-a pierdut sângele rece și ținându-se puternic de galeria pe care ședea cu toate că balonul care se apropia de pământ a început să ardă de la sobița cu focul ațâțat iar fundul galeriei i-a servit drept “parachute” și a căzut ușor pe nisip lângă Powiazki. Călătoria lui nu a durat un sfert de oră; doi francezi care se aflau pe acolo, i-au dat ajutor; sobița și câteva instrumente au fost adăpostite la morar, iar Kuparentko întâmpinat de mulți oameni, a fost

condus până în oraș; s-a îndreptat apoi la teatru unde a fost primită cu bucurie de către public îndemânarea navigatorului aerian”.

Care sunt principalele informații ce pot fi extrase **din primul text**, care este de fapt o invitație, în nume propriu: Cuparencu prezintă în demonstrație cu public, în Varșovia, la a treia ascensiune a sa, un nou balon îmbunătățit, inventat de el. Prima ascensiune a efectuat-o la Varșovia în 1806, iar a doua la Vilnius, în 6 decembrie 1806, unde a atins o înălțime mare și a parcurs cca. 2,5 km distanță. **Din cel de-al doilea text**, în realitate un reportaj scris de o terță persoană, rezultă: locul, data și ora celei de a treia ascensiuni: grădina *Foksal* din Varșovia, 27 Iulie 1808, ora 8 seara; pe parcursul ascensiunii, Cuparencu a efectuat măsurători de altitudine (presiune atmosferică) și temperatură: a ajuns până la 3882 *picioare pariziene*, respectiv cca. 1281 m înălțime; la o schimbare a vremii, declanșarea unui vânt a început să-i sfâșie balonul, care ia foc de la sobiță (ea încălzea aerul de umplere a balonului și compensa răcirea lui în zbor); Fundul *galeriei* (nacelei) balonului i-a servit drept *parachute* (în franceză, în original), aterizând cu bine.

Indirect, din această relatare, aflăm și tipul balonului lui Cuparencu: balon cu aer cald - montgolfier, spre deosebire de variantele ulterioare: cu hidrogen - charliere, sau cu gaz de iluminat - greeniere (toate trei denumite după inventatorii lor: Frații Montgolfier, Charles - Franța și respectiv Green - Anglia).

Iordache Cuparencu în *Enciclopedia Orgelbrand*

După cele două texte din *Gazeta Warszawska*, am putut să încheiem căutările noastre pe urmele lui Iordache Cuparencu, intrând în cele din urmă în posesia posesia unei copii a articolului privind-l pe acesta, apărut în vestita Enciclopedie Orgelbrand²³ și care ne fusese semnalat încă din 1996 de către Directorul Muzeului Aviației din Cracovia. Volumul 16 al acesteia, cu litera K, apăruse la Varșovia în 1864, deci doar la 20 de ani după moartea lui Cuparencu, fapt care dă totuși consistență afirmațiilor respective. Ca și la textele din *Gazeta Warszawska* și în acest caz redăm, (în traducere din limba polonă), conținutul complet al acestui articol: “*Kuparenko (Jordaki), s-a născut în împrejurimile Iașului, în Moldova, în anul 1784, într-o familie înstărită de boieri moldoveni. Ascunzându-se față de frații săi mai mari părăsește casa părintească la*

²³ *Encyklopedyia Powszechna (S.Orgelbranda)*. Nakt.i druk dr. S. Orgelbranda, 1859-1868-1884, tom. 16 <Krasin-Libelt.>; Warszawa, 1864, p. 460-461.

vârsta de 15 ani și se duce la Iași, [unde] posedând știința desenului trece la atelierul de pictură al unui teatru local. Tocmai se afla acolo compania de acrobați sub direcția lui Kolter. [Lui] Kuparenko plăcându-i acest mod de a-și câștiga existența, s-a alăturat la această companie și s-a căsătorit cu fiica lui Kolter. În anul 1804 sosește la Varșovia cu compania sa și uimește cu îndemânarea sa publicul oferind spectacole în amfiteatrul potrivit cu alte cuvinte la clădirea aflată pe strada Bracka nr. 1.576. În timpul prezentării acestor spectacole cade de pe coarda montată la înălțime și își rupe piciorul și pe nevrute el își schimbă genul reprezentațiilor de gimnastică și cel mai mult se va îndeletnici cu demonstrații de artificii. Aflând din gazete despre frecvențele ascensiuni de acrobați cu baloane aeriene, declară prietenilor și cunoscuților, că o asemenea călătorie aeriană se poate face cu costuri mai reduse, fără gaz sau spirt, chiar și fără a folosi material de mătase pentru însăși balonul. A lipit un balon din multe hârtii albe, iar sub el a instalat o sobiță de fier pe care a umplut-o cu materiale inflamabile, care încălzeau aerul și îl trecea în balon, la a cărui capăt era legat un coș în care el se urcă și în prezența unei mulțimi de privitori s-a ridicat sub nori din grădina Foxal. Balonul atunci a ajuns la turnul bisericii Sfintei Cruci și s-a aprins. În această situație primejdioasă Kuparenco a deschis supapa superioară a balonului și a reușit să-l coboare într-o grădină apropiată. La Vilnius a făcut într-o iarnă grea, în ziua de 6 decembrie a anului 1806, o altă călătorie aeriană cu un balon de hârtie, înleiat în același fel ca la Varșovia, ridicat la o înălțime mult mai mare printr-un vânt din cele mai puternice [a parcurs] o milă și jumătate și balonul a fost salvat. Cea mai mare experiență, după reîntoarcerea la Varșovia a fost efectuată aici în ziua de 24 iulie a anului 1808, a treia călătorie a balonului inventat de el și lansat din grădina Foxal la orele 8 seara cu un numeros public adunat. Vremea și ora liniștită au favorizat această călătorie. Când balonul a rămas în echilibru la o înălțime importantă, a avut timp câteva minute să observe instrumentele meteorologice primite de la profesorul Anton Magiera. Se ridicase atunci la 3882 picioare pariziene. Balonul coborând s-a aprins, însă Kuparenko s-a salvat căzând ușor pe nisipurile de la "pod Powazkami". În anul 1811 era în serviciu în armata poloneză într-un detașament de obuze de artilerie, ca locotenent; în anul 1827 inventează un nou instrument muzical denumit Buzuton compus din 27 tuburi de alamă, cântând cu ajutorul unor foale acționate printr-o manivelă. Acest instrument cânta o serie de uverturi, marșuri și corul vânătorilor din opera Frey Schütz, aflându-se la expoziția produselor industriei naționale din luna mai a anului 1828, în sala primăriei centrale. Din martie a anului 1830 prezenta în sala redutei a

teatrului național un nou teatru mecanic, care apoi se mută și în anul 1842 expune în sala fostului conservator de muzică teatrul mecanic denumit Pitoresque, în care păpuși foarte bine făcute, mișcându-se și umblând, precum și călăreți și călători mergând cu trăsuri erau prezentați, de asemenea și diferite vederi de orașe și în care oameni pe jos, carete, trăsuri, căruțe, bărci, precum și o diversitate de decoruri se vedeau de departe, iar printre acestea răsăritul soarelui, miezul zilei, apusul soarelui și noaptea cu iluzia completă, la fel ca și fulgere, trăznete, ploii torențiale care se auzeau în depărtare. Moare în anul 1844, împlinind 60 de ani; este înmormântat la cimitirul ortodox din Wola, fiind de confesiune greacă. (G.J.).

Pincipalele informații, care pot fi extrase din acest text, sunt: Date personale: născut 1784, la 15 ani merge la Iași ca pictor la un teatru; Intră în trupa de acrobație a lui Kolter venită în turneu la Iași. Se căsătorește cu fiica lui Kolter, În 1804, ajunge cu trupa la Varșovia. Dă spectacole acrobatiche în str. Bracka nr. 1576, se accidentează, renunță la acrobație și face artificii; În 1806 concepe și realizează un balon cu aer cald, din hârtie lipită, cu o sobiță pentru producerea aerului cald și o nacelă; Prima ascensiune publică o face în Varșovia (grădina Foxel), în iunie 1806; ajunge până la biserica Sf. Cruce, apoi balonul ia foc, se salvează; A doua ascensiune, la Vilnius, în 6 decembrie 1806, tot cu un balon de hârtie. Parcurge 2,5 km și coboară, recuperând balonul; A treia ascensiune, la Varșovia, în 24 iunie 1808, lansat la ora 8 seara din grădina Foxel. A atins înălțimea de cca. 1281 m. Balonul s-a aprins la coborâre, dar Cuparencu s-a salvat; În 1811 intră ca locotenent în armata poloneză, la artilerie. În 1827 inventează un instrument muzical complex "Buzuton" prezentat și la o expoziție în 1828; În 1830 prezintă și dă spectacole cu Teatrul mecanic; În 1842 prezintă și dă spectacole cu teatru mecanic "Pitoresque"; Decedat în 1844, la 60 de ani. În mormântat în cimitirul ortodox-grec din Wola.

Iordache Cuparencu și trupa Kolter

Așa cum menționează Enciclopedia Orgelbrand, în 1804, trece prin Iași o companie (trupă) de acrobați sub direcția lui Kolter. Cuparencu se atașează acestei trupe și se va căsători cu fiica lui Kolter, plecând apoi cu trupa în Polonia. Am considerat că o trupă de artiști, care efectua turnee prin Europa, ar trebui să fie cunoscută și menționată în lucrările de istoria circuitului. Astfel, pentru a verifica afirmațiile respective, am reușit să aflăm câteva puncte de sprijin și anume: trupa KOLTER era deja vestită în lumea circuitului, așa cum ne-o confirmă una dintre lucrările clasice de istorie a

circului²⁴, în care se spune: "... Germania poate astfel să-și revendice nobleța sa înalta acrobație: [trupele] *Renz, Weitzmann, Kolter, Goldkette, Blumenfeld și Knie sunt cele mai vechi dinastii*; o istorie a circului, apărută la noi în țară²⁵, menționează că în anul 1818, un german **Wilhelm Kolter** era prezentat drept *heraldul acrobației aeriene germane și învingătorul* într-o competiție directă cu un acrobat englez; relatând despre familia Kolter, o deosebit de bine informată și completă lucrare de referință²⁶, ne spune că *Wilhelm Kolter s-a născut în 24 iunie 1795 la Oradea (Gross-Wardein/Ungheria)* și a murit la 19 martie 1888. El era al doilea fiu al lui **JOHANN KOLTER - capul familiei**, și totodată fratele mai mare al lui **CARL**, mort la Kassel în 1832. Trupa era vestită, cu spectacole ecvestre, acrobatiche, echilibristică și dans pe sârmă în *Polonia, Rusia, Ungaria, etc.*

Din cele de mai sus putem concluziona că, într-adevăr, în jurul anului 1804, trupa Kolter exista și efectua turnee și în această parte a Europei, deci este plauzibil faptul că între sau înspre Polonia, Rusia și Ungaria să fi trecut și pe la Iași. Nu am putut afla însă nimic despre afirmația că Johann Kolter ar fi avut și o fată (sau o soră ?), pe care Iordache Cuparencu să o fi luat de soție, la Iași, în 1804.

Mai multe serii de căutări pe Internet, ne-au condus însă la o altă sursă posibilă de informații privind familia Kolter. În Germania, în orașul Güstrow, se organizează periodic un festival al circului - și, așa cum se spune în sit-ul de prezentare a orașului (traducere, din limba germană): "*...În Güstrow s-a stabilit din 1916 cunoscuta familie de artiști de circ Malmström, care își are originea din vechea generație germană de artiști de circ Kolter - Malmström*"²⁷, la Güstrow existând și un muzeu particular al acestei familii. În răspunsul la o solicitare a noastră, la finele anului 2006, Dl. Wolfgang Malmström - directorul muzeului - ne-a relatat pe Internet²⁸ că multe din documentele familiei s-au distrus în al doilea război mondial și că mai au foarte puține materiale cu referire la perioada 1725-1850, iar numele lui Iordache Cuparencu nu le este cunoscut. În anexă ne-a transmis

²⁴ Henri Thétard, „*La merveilleuse histoire du cirque*”, tome I, Editions Prisma, MCMXDVII, Paris, p.31.

²⁵ A. Iosefini, „*Funambuli, echilibriști și jongleri*”, în „*2000 de ani de circ*”, Editura Meridiane, București, 1968, p. 98.

²⁶ *Enciclopedia dello spettacolo*, fondate de Silvio d'Amico, UNEDI, Unione Editoriale, Roma, 1975, vol. 6, p. 1023.

²⁷ <http://www.guestrow.de>.

²⁸ Mesaj internet din 05 noiembrie 2006, răspuns la mesajul nostru din 23 octombrie 2006.

însă două imagini - document - din muzeu, pe care le considerăm interesante pentru „cazul” Cuparencu și anume: un „fluturaș” - mini afiș publicitar - din epocă, în care este prezentat un număr de atracție al trupei Kolter: funambulism & ascensiune & balon și a cărui text spune (în traducere): „*Marea ascensiune în care Domnul Kolter a mers cu și fără bară de echilibru. Kolter va merge stând în cap, până sus și apoi din nou în jos, pe vârful unui balon, la care este fixată o gondolă.*” (Bilet circulând în jurul anului 1817); imaginea fotografică (nedată) a unui balon în ascensiune deasupra unui cort de circ și în prezența unui mare număr de spectatori. Din examinarea acestei imagini putem deduce următoarele: **a**). Imaginea este în mod cert din a doua jumătate a secolului XIX, ea putând fi făcută abia după răspândirea procedeelelor fotografice de stocare a imaginilor; **b**). Balonul din imagine este în mod sigur un „montgolfier”, adică un balon cu aer cald, umflat la sol, fără nacelă sau gondolă și fără pasageri la bord.

Ambele imagini primite din Germania și pentru care aducem mulțumirile noastre Domnului Wolfgang Malmström, ne demonstrează că balonul întrase deja în uzul curent al trupei Kolter, fiind foarte probabil ca aceasta să se fi produs și ca urmare a activităților aeronautice din anii 1806-1808 ale lui Iordache Cuparencu.

În viitor, cercetarea va trebui continuată pentru a se găsi date concrete privind componența familiei Kolter în prima jumătate a secolului XIX, pentru a se putea obține o confirmare a relațiilor lui I.C. cu trupa Kolter precum și a căsătoriei sale cu fiica lui Johann Kolter.

Activitățile artistice ale lui Iordache Cuparencu

Așa cum s-a văzut mai sus, datele din Enciclopedia Orgelbrand, conturează patru perioade „artistice” în etapa poloneză a lui I.C.: **actor de circ** (1804-1806), începută cu trupa Kolter, încheiată urmare accidentării și trecerii la: activitățile aeronautice (1806-1808), începută cu focurile de artificii și apoi construcția și ascensiunile cu baloane; cariera militară (locotenent de artilerie), pentru care cunoaștem anul de început – 1811, dar nu știm cât a durat; **creator de instrumente și automate muzicale**, marcată de inventarea (1827) și prezentarea în public (1828) a instrumentului muzical complex denumit *Buzuton*; **înființarea „Teatrului mecanic”** (1830), cu spectacole curente în sala Reduta a Teatrului Național din Varșovia; **perfecționarea și lansarea Teatrului mecanic „Pitoresque”** (1842), cu spectacole complexe de „sunet și lumină”, în sala fostului conservator de muzică din Varșovia.

Toate acestea ne pun în fața unei personalități dotate cu o deosebită inteligență, talent multilateral și excepțional simț practic, confirmate atât în activitățile de concepție tehnică și artistică cât și în aspectele tehnologice, aplicative. Desigur, problematica automatelor muzicale și teatrale ale lui Iordache Cuparencu, spectacolele inovative pe care el le-a conceput, regizat și prezentat, cu folosirea lor intensivă, poate constitui subiectul unor cercetări aprofundate în presa și în arhivele poloneze. Nu ar fi exclus, ca istoriografia teatrală poloneză, să se fi ocupat și de acest subiect, dar această direcție de cercetare depășea problematica noastră aeronautică.

Două exemple întăresc convingerea noastră asupra șanselor de a se putea afla, în Polonia, noi informații asupra activităților lui I.C. Primul se referă la un articol postat pe Internet, la finele anului 2005, în sit-ul Școlii naționale de arta circului din Varșovia și este intitulat *Inceputurile istoriei artei circului în Polonia*, din care reținem doar următorul scurt fragment: “...*Un nou capitol din istoria acestei construcții* [localul din str. Bracka, denumit curent “Heca” – “Distracția”, N.N.] *l-a scris Jordaki Kuparenko de origine român, dar din inimă [ca] un varșovian înnăscut, care s-a înscris în anale nu doar ca locotenent de artilerie al principatului Varșoviei, însă a fost cunoscut înainte de toate prin activitățile sale de ”divertisment”*. *Deoarece, de când a devenit o scenă autonomă și asta era în anul 1808, “Heca” a trăit ani de aur, devenind un circ de nivel european...*”

Cel de al doilea exemplu, este preluat tot de pe Internet, din site-ul Arhivelor Naționale Poloneze, în care într-un inventar de de documente diverse²⁹, la poziția 186, apare înscrisul *Kuparenko Jordaki, organizator imprez*, ceea ce în traducere ar putea să însemne *organizator de spectacole!*

1843 - Un turneu al Teatrului mecanic la Iași !

Cunoscând contribuțiile și realizările lui Iordache Cuparencu în domeniul teatral, cercetările documentare privind începuturile aeronautice pe teritoriul țării noastre, ne-au adus o surpriză și în acest caz.

²⁹Archiwa.gov.pl/sezam/iza.php?nrarchiwum=1&nrzespolu=188&cdnumber=0&mode=show&... *Archiva Pánstwowe: Bazy danych*. Inventarz 1/188/0/186 [Akta różne z Kancelarii Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego]; 1832, 186. *Kuparenko Jordaki, organizator imprez (s. 186)*. Este interesant faptul că, în același inventar, înaintea lui K.J., apare înscrisul *Jurgaszko Magdalena, petentka (s. 186)*. Să existe oare vre-o conexiune între cele două înscrisuri, având în vedere prezența patronimicului *Iurascu* printre antecesorii lui Iordache Cuparencu ?

Astfel, *Albina Românească* din Iași, publica în numărul său de duminică 17 ianuarie 1843 un anunț foarte scurt: “*Luni în 18 se va da în Ospătăria de San-Petersburg mare reprezentație mehanică de ICOANA LUMEI, în care se va vedea arderea Moscovei, metamorfoze și învierea morților*”³⁰. Cercetând numerele apărute în continuare ale *Albinei Românești* nu am mai găsit vre-o altă mențiune asupra reprezentației respective. În numărul de duminică 31 ianuarie 1843, apare însă un alt anunț, tot scurt, dar cu un alt conținut: “*În TEATRUL MEHANIC se va reprezenta astăzi cu figuri în mărime naturală SÂNEȚARIUL SEAU FRAIȘIȚ*”³¹. Nici acest anunț, ca și primul, nu dă vre-o indicație privind actorii, trupa sau organizatorul spectacolelor. Făcând însă conexiunile logice între informațiile din Enciclopedia Orgelbrand și cele din anunțurile mai sus citate, în special sintagmele de: *reprezentație mehanică, teatru mehanic, figuri în mărime naturală, precum și SÂNEȚARIUL SEAU FRAIȘIȚ*, avem certitudinea că turneul ieșan din ianuarie 1843 este datorat lui Iordache Cuparencu și Teatrului mecanic pe care el îl inventase și dezvoltase la Varșovia. De fapt, era și firesc să vină în locurile lui de baștină și unde trăia un neam al Cuparenceștilor așa de numeros. În căutarea de informații suplimentare, ne-am adresat Muzeului Teatrului de la Iași, de unde ni s-a spus însă că nu posedă nici-o informație despre aceste două spectacole sau altele similare din acea perioadă, cu promisiunea că le vor avea în vedere în cercetările lor de profil.

Cariera internațională a "întâmplărilor" lui I. Cuparencu

Lăsând la o parte unele inadvertențe din textele poloneze, întâmplările aeronautice ale “polonezului” Iordache Cuparencu au făcut și o carieră internațională. În căutările noastre, prima informație în acest sens am găsit-o într-o remarcabilă lucrare de referință, apărută în Anglia în anul 1917, și retipărită - în facsimil, în 1972 - sub titlul: *JANE'S HISTORICAL AIRCRAFT from 1902 to 1916 with “historical prefaces on war balloons and parachutes” by the Countess of Drogheda “a brief history of modern aviation” by C. G. Grey and “an aeronautical dictionary and some memoranda*”³². Astfel, pe pagina 7 a acestei lucrări, într-un capitol intitulat *The earliest parachute descents (Coborârile cele mai timpurii cu parașuta)*

³⁰ *Albina Românească*, anul al XV-lea, no. 5, Iașii, Duminică 17 Ghenari 1843, p. 20.

³¹ *Ibidem*, no. 9, Iașii, Duminică 31 Ghenari 1843, p. 36.

³² *A facsimile reprint from Jane's All the World Aircraft 191*, Jane's: MacDonald, 1972.

1783-1837 (by the Countess of Drogheda) editorul lucrării menționează că: "The following articles are taken, by kind permission of the talented authoress, from the descriptive catalogue of the Exhibition of Historical Pictures collected and arranged by the Countess of Drogheda in 1917. Lady Drogheda has made a special study of War Balloons and Parachutes, and the information hereafter may be taken as historically accurate", și în traducere: "Următoarele articole sunt preluate, cu amabila permisiune a talentatei autoare, din catalogul descriptiv al Expoziției de imagini istorice colectate și aranjate de către Contesa de Drogheda în 1917. Lady Drogheda a efectuat un studiu special al baloanelor de război și parașutelor, iar informațiile care urmează mai departe pot fi considerate ca exacte din punct de vedere istoric." În acest context, la p. 8 a lucrării se prezintă informația care ne interesează direct (o redăm în traducere): "Poate că, cea mai interesantă dintre coborârile timpurii cu parașuta a fost făcută la 24 Iulie 1808 de către **Jordaki Kuperanto**, care efectua o ascensiune din Varșovia cu un Montgolfier (sau balon cu - foc - aer cald) și a scăpat de aproape de distrugere când balonul său a luat foc. El a putut totuși să coboare cu parașuta sa și este cu certitudine primul, și cu siguranță primul până în secolul al douăzecilea pentru care parașuta s-a dovedit cu adevărat a fi o centură de siguranță în aer.

Guinness Book of Aircraft, importantă lucrare de referință³³, într-o ediție de dată mai recentă - 1996, considerată o autoritate în domeniu, prezintă și ea, în două capitole, cazul Cuparencu (le redăm în traducere). Pe pagina 16, în capitolul: *Baloane și dirijabile*: "Primul om care a supraviețuit distrugerii în zbor a balonului său cu aer cald a fost R. Jordaki Kuperanto care la 24 Iulie 1808 a sărit din balonul Montgolfier care a luat foc. Din fericire Kuperanto și-a luat precauția de a face ascensiunea cu parașută, ca parte din echipamentul său". Pe pagina 65 a aceleași lucrări, în capitolul *Parașute, smee și plane*: "Primul om care a sărit dintr-o aeronavă avariată și a supraviețuit a fost R. Jordaki Kuperanto care, la 24 Iulie 1808, s-a salvat din balonul său Montgolfier când acesta a luat foc deasupra Varșoviei, Polonia". Deși nu cunoaștem semnificația și proveniența majusculei R. din fața numelui transcris al lui Cuparencu, identitatea este evidentă, putând fi subliniat faptul că ambele lucrări engleze menționate mai sus nu definesc naționalitatea aeronautului ci doar locul întâmplării. Putem să mai adăugăm o sursă și anume o Istorie a parașutismului, apărută în Portugalia, în limba engleză și - separat - în limba

³³ Michael Taylor & David Mondey, *Guinness Book of Aircraft*, Records Facts and Feats, Guinness Publishing, 1996.

portugheză³⁴, în care vorbindu-se despre parașută - ca un dispozitiv salvator de vieți omenești - se spune (o redăm în traducere din l. engleză): “*Primul salt de salvare cu parașuta a fost făcut de un polonez, un om cu numele de Jordaki Kuparento. La 24 Iulie 1808, în timp ce zbura pe deasupra Varșoviei, Kuparento decide să-și prelungească sborul său. El dă foc unor paie pe care le avea în coșul nacelei astfel încât să încălzească aerul din balon, în acest fel sporind timpul său de zbor. El a fost totuși nenorocos, țesătura balonului luând repede foc. Kuparento era un om foarte grijuliu și prevăzător care a urmărit îndeaproape experiențele de parașutare ale lui Blanchard și Garnerin. El și-a construit propria sa parașută pe care o purta cu el în balon când zbura. Atitudinea lui precaută l-a făcut să intre în istorie drept primul om care și-a salvat viața cu parașuta*”. În bibliografia acestei cărți se află și o lucrare cu titlul *Histoire mondiale des parachutistes* [1974] (pe care noi nu am consultat-o) și unde, probabil că, este prezentat și “cazul Cuparencu”. Reluarea periodică a căutărilor pe Internet ne-a adus o nouă sursă pentru clarificarea „carierii” internaționale a „polonezului Kuparento” și anume o adevărată enciclopedie virtuală a aerostatelor, baloanelor, aeronauților și baloniștilor. Întitulată **WHO’S WHO OF BALLOONING** și redactată de *Robert Recks* (american, balonist, constructor de baloane și general aviator) sub egida *National Ballooning Museum* din Indianola, IA, S.U.A., este compusă dintr-un index de nume și un **CORPUS PRINCIPAL (MAIN BODY)**, urmate de un impresionant număr de anexe tematice. Sunt importante precizările făcute de autor asupra criteriilor de includere în liste: “*Nota. Toate persoanele care au efectuat zboruri libere în primii 50 de ani de sport (1783-1853) sunt considerate importante din punct de vedere istoric și au fost incluse în Index-ul acestei lucrări. Cei care au fost identificați pozitiv drept piloți (P) au fost incluși în CORPUS-ul PRINCIPAL – dacă există datele lor biografice. Pasagerii sau ajutoarele (A) au fost incluse doar dacă sunt considerate Persoane Istorice (HP)*”. Din **CORPUS-ul PRINCIPAL**, redăm - în traducere - caseta Cuparencu: **KUPARENTO, JORDAKI M. POLONIA (1780 ? 1820) BAC** [balon cu aer cald]. **PRIMUL** care a folosit cu succes parașuta pentru a-și salva viața. În onoarea sa a fost tipărit un timbru poștal polonez. *** Zborul istoric: 24 iulie 1808 din Varșovia. După cum se spune, a efectuat un salt reușit cu parașuta dintr’un balon „Montgolfier” arzând. r: *The Big Umbrella* p.18.

³⁴ Luís A.M. Grão, colonel (r), „*The sons of Belerofonte*”, Edition “Green Beret” Review Portuguese Airborne Forces Review, 1995, 40 p. , p. 16.

În Anexa A apare și prima sursă bibliografică a prezenței lui Cuparencu în istoria aeronauticii - o listă intitulată *PIONEER AERONAUTS By Monk Mason 1783-1838*. Lista, publicată în anul 1838³⁵, include 471 nume, Cuparencu fiind înscris astfel:

Numele	Naționalitatea/Locul	(Pilot/Ajutor)	Data
KUPARENTO, Jordaki	POL Warsaw	P	24 iulie 1808

Numele lui Cuparencu mai apare și în Anexa 1-Q *Lista baloniștilor cu fum*³⁶ *europeni 1800-1943*, cuprinzând în total 13 aeronauți, cu aceleași înscrisuri ca în Anexa A. Din cele de mai sus, putem deduce că informația privitoare la salvarea cu parașuta a lui Iordache Cuparencu din balonul incendiat, a intrat în circuitul informațional internațional pentru prima dată în 1838, prin cartea lui Monck Mason (... aeronautul polonez Jordaki Kuparanto ...) și apoi în 1917, prin articolul Contesei de Drogheda (... Jordaki Kuparanto ...), înserat în albumul *Jane's Historical Aircraft from 1902 to 1916*. Rămâne de identificat traseul prin care informația respectivă a ajuns de la origine (Varșovia – Iulie 1808) în Anglia, la îndemâna lui Monck Mason, demers dificil dar absolut necesar pentru acceptarea ei unanimă.

³⁵ Thomas Monck Mason, „*Aeronautica; or sketches illustrative of the theory and practice of aerostation; comprising an enlarged account of the late expedition to Germany*”, London, F.C. Westley, 162 Piccadilly. Autorul ei, muzician, scriitor și aeronaut, a trăit între anii 1803-1889 și a făcut parte din echipajul lui *The Royal Vauxhall Balloon* (condus de Charles Green și împreună cu Robert Hollond) care, în 7-8 noiembrie 1836, a efectuat zborul record de 18 ore, respectiv 772 km, între Londra și Weillburg în Nassau - Germania (record englez de distanță care a dăinuit până în 1907). Totalul de 271 aeronauți este distribuit astfel (pe țări): Anglia 313; Franța 104; Italia 18; Germania și statele germane 17; Turcia 5; Prusia 3; Rusia 2; Polonia 2; Ungaria 2; Danemarca 1; Elveția 1 și Statele Unite 3 (Cf. James Glaisher – *Encyclopedia 1902*).

³⁶ În engleză: *Smoke balloonists*, baloanele acestora fiind umplute cu aer cald și fum produse de materialele aprinse în acest scop (de ex. paie sau fân) sub balon.

Iordache Cuparencu și... Internet-ul

Navigarea pe Internet ne-a confirmat extraordinara capacitate de difuzare a informației prin mediile electronice. Vom da doar câteva cifre, privind prezența numerică a lui Iordache Cuparencu și a "întâmplării" sale, în căutările pe două dintre cele mai importante portaluri (mai 2006) și doar în trei dintre grafiile numelui său:

Kuparento	<i>Google: 160</i>	<i>Yahoo: 60</i>
Kuparanto	<i>Google: 10</i>	<i>Yahoo :2</i>
Kuparenko	<i>Google: 35</i>	<i>Yahoo: 17</i>

Dintre capitolele cu un conținut mai interesant am ales câteva, care reflectă două tendințe la autorii lor, fie de-a "îmbogății" un nucleu de informație primară, fie de a căuta o abordare mai atentă în traducere): "*Garnerin nu a fost singurul parașutist de succes din această perioadă. Aeronautul polonez Iordaki Kuparento, ridicat din Varșovia la 24 Iulie 1804 într-un balon cu aer cald, luând cu el, așa cum era obiceiul, un cuptor atașat, care a făcut ca balonul să ia foc la o înălțime mare. Kuparento, însă, care era singur, ca precauțiune s-a dotat singur cu o parașută și cu aceasta se pare de a nu fi avut dificultăți pentru a efectua o coborâre în siguranță pe pământ*"³⁷. *Până la balon, nu au existat multe prilejuri de a folosi parașuta. Parașuta era folosită numai pentru demonstrații (expuneri). Parașuta nu a fost gândită pentru cazurile de pericol până în 1808 când Judaki Kuparento avea să efectueze un salt din balonul său în flăcări deasupra Varșoviei, Polonia. Cum a făcut el aceasta nu se cunoaște cu exactitate*³⁸. *Până la balon au fost puține oportunități de a folosi parașuta. În mod ironic parașuta a fost folosită aproape exclusiv pentru demonstrații. Cu toate că baloanele timpurii erau făcute din hârtie tratată și ridicate prin căldura paielor care ardeau, ideea de a folosi parașuta în caz de pericol nu a venit niciodată la lumină. Deoarece parașutarea a fost gândită totdeauna ca un spectacol, primul salt salvator de viață în 1808 a fost o noutate. Judaki Kuparento s-a parașutat din balonul său în flăcări deasupra Varșoviei. Metoda sa de scoatere și de operare a parașutei nu este*

³⁷ J.M. Bacon: *The Dominion of the Air: The Story of Aerial Navigation*. Chapter IV, The Development of Balloon Philosophy; <http://www.gutenberg.net/etext>.

³⁸ CislunarAerospace, in <http://wings.avkids.com/Book/Vehicles/advanced/parachute>.

cunoscută³⁹. La 14 iulie 1808, un faimos balonist polonez, Jordaki Kuparento, a fost primul om care și-a salvat viața sa dintr-un balon cu aer cald, în flăcări, deasupra Varșoviei, când rămășițe ale balonului său arzând prinzându-se în structura plasei balonului și dezvoltându-se într-o parașută, l-au coborât la sol în siguranță⁴⁰. Un balonist prudent era pregătit pentru o asemenea eventualitate și prevedea să a fost răsplătită. Aeronautul polonez Jordaki Kuparento și-a ridicat în aer al său "balon de foc" pentru una din multele ascensiuni demonstrative destinate unui public avid și a urcat deasupra Varșoviei la 14 iulie 1808. Nacela avea un container care servea drept sursă de căldură la îndemână și snopi de paie drept combustibil. Aerul cald era generat de un foc mare sub deschizătura balonului umflat. Pe neașteptate, la o "altitudine considerabilă", flacăra focului a atins țesătura învelișului, care s-a aprins repede. Balonul își pierdea forma sa, Kuparento începând înspăimântătoarea sa cădere către sol. Înfrânându-și panica, Kuparento s-a echipat repede cu parașuta pe care și-o pusese din prudență cu el. Aparatul său de salvat viața era o parașută din mătase pliabilă pe care el și-o făcuse singur, cu câte un mâner la capătul corzilor de suspendare. Apucând ferm mânerul cupolei sale pliate, s-a lansat singur din nacelă. Cupola s-a deschis brusc cu o plesnitură, aproape făcându-l pe Kuparento să-și piardă mânerul pe care le ținea strâns: el atârna cu desperare și aterizează în siguranță. Kuparento a intrat în istorie ca prima persoană care și-a salvat viața folosind parașuta⁴¹.

Iordache Cuparencu în literatura de profil din țară

În lucrările cu profil aeronautic, apărute în țară, prima mențiune a "întâmplării" lui I.Cuparencu din 1808 apare în anul 1963, urmată de altele: [1963]: *În anul 1808, aeronautul polonez Kuparento a reușit să se salveze sărind cu parașuta din nacela aerostatului cuprins de flăcări*⁴². [1967]: *... în octombrie 1797 francezul André Garnerin efectuează prima săritură [cu parașuta] dintr-un balon, de la înălțimea de 1000 m, iar în anul 1808 aeronautul polonez Kuparento este cel dintâi om care își salvează viața lansându-se cu parașuta din nacela balonului cuprins de*

³⁹ [Http://wings.avkids.com/Book/Vehicles/instructor/parachutes/01.htm](http://wings.avkids.com/Book/Vehicles/instructor/parachutes/01.htm).

⁴⁰ www.tpub.com.com/content/aviation.

⁴¹ www.aero.com/publications/parachutes.

⁴² Constantin Sabin Ioan, Grigore Baștan, „Parașutismul”, Editura Militară, București, 1963, p. 15.

*flăcări*⁴³. În cea mai completă lucrare românească de referință pentru istoria aeronauticii "întâmplarea" lui Cuparencu - Kuparento, este relatată în capitolul intitulat *Priorități în parașutism*: [1993]: *Primul aeronaut care a reușit să se salveze sărind cu parașuta din nacela balonului său cuprins de flăcări a fost polonezul Kuparento, în anul 1808*⁴⁴. O formulare similară va apare și într-o recentă istorie a parașutismului în România⁴⁵: [2003]: *În 1808, polonezul Kuparenko, aflat într-un balon care a luat foc deasupra Varșoviei, s-a salvat sărind cu parașuta*. Unanimitatea atribuirii naționalității poloneze are drept cauză sigură superficialitatea, deoarece o sumară căutare în literatura poloneză aeronautică, i-ar fi putut aduce însă și pe acești autori la "moldoveanul Cuparencu" !

O remarcă deosebită trebuie să facem asupra unor "informații" publicate după prezentarea și diseminarea concluziilor comunicării noastre din 1995 privind "... Iordache Cuparencu și Eduard Manfai – două cazuri inedite din secolul XIX". Ele au fost corect citate în lucrarea *Premise istorice ale tehnicii moderne românești*⁴⁶ și într-un mod mai curios, într-alta. Astfel, în volumul *Istoria aeronauticii militare române*⁴⁷, o lucrare foarte bine documentată pentru tematica ei de bază, autorul lansează, fără nici un suport sau trimitere bibliografică unele aserțiuni care, până la proba contrarie, sunt mai mult decât "ciudate" (sublinierile ne aparțin): - pe pagina 16: "Românii s-au preocupat și de realizarea unor aparate de zbor mai ușoare decât aerul, **învățătorul** Iordache Cuparencu a experimentat în anul 1806, lângă **Lwow** și **Varșovia** câteva tipuri de baloane **captiv** umplute cu **hidrogen**. A realizat în anul 1808 o **ascensiune și la Iași**."¹³

- pe pagina 27: "Între anii 1806-1808 s-au **experimentat în Moldova**, de către Iordache Cuparencu, **primele baloane umplute cu hidrogen**, unele

⁴³ Ștefan Șoverth, „Parașuta”, Editura Militară, București, 1976, p. 7.

⁴⁴ Gheorghe Rado, „Priorități și recorduri mondiale de aviație”, Editura Tehnoprod, București, 1993, p.8.

⁴⁵ Mircea Tănase, „Salt în istorie. Parașutiștii din România în anii celui de-al doilea război mondial”, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 2003, p. 20.

⁴⁶ Nicolae P. Leonăchescu, „Premise istorice ale tehnicii moderne românești”, vol. II, Editura Tehnică, București, 1996, p. 546.

⁴⁷ Prof.dr.Valeriu Avram, “Romania in Aviation History”, în *Aero* (U.S.A.), nr.171, February 2001, p. 11, infra [13]. *Idem*, „Istoria aeronauticii militare române”, Tiparg, Pitești, 2003. Este de observat că trimiterea [13], menționată de autor nu are nici o relevanță în articolul din 2001 citat (n.n.).

dintre ele fiind realizate integral pe teritoriul țării, așa cum a fost cel din 1818 (acesta a folosit aerul cald)”. Pe lângă faptul că afirmațiile respective nu sunt susținute cu trimiteri la originea lor, nu am putut afla sau emite supoziții privind: cariera de nvățător a lui I.C., experimentările de la Lwow și mai ales baloanele captive, ascensiunea de la Iași, sau experimentarea primelor baloane cu hidrogen în Moldova. De altfel, folosirea hidrogenului impunea pentru învelitoarea balonului materiale speciale și etanșe, deci scumpe, intenția declarată și realizată a lui Cuparencu fiind de a inventa și construi un balon ieftin.

Cuparencu în *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* (1972).

Iordache Cuparencu apare, pentru prima dată, în ediția 1972 a *Enciclopediei Sovietice Moldovenești* (în grafie cu litere chirilice) într-un articol⁴⁸, cu semnatura V. Culev : "**CUPARENTCO (KUPARENTKO** - în original, caracterele chirilice, - N.N.), **Iordachi** (1784 - 1844) - primul aeronaut moldovan, unul dintre pionierii zborului cu aerostatul. Primul său zbor cu un aerostat de constr. proprie îl efectuează în iunie 1806 la Varșovia. Aerostatul lui C., echipat cu o supapă în partea superioară, **a fost prima aeronavă folosită în caz de avarie (incendiu) ca parașută**. C. a fost primul care s-a înălțat cu aerostatul de asupra Lituaniei (6 dec.1806, Vilnius). În cadrul ultimului său zbor (24 iulie 1808) C., printre primii aeronauți din Rusia, face cercetări cu barometrul, termometrul și «electrometrul», ia probe de aer de asupra Varșoviei. C. a efectuat cercetări în vederea elaborării construcției unei parașute pentru salvare a aeronauților.

Informațiile prezentate de către V. Culev, par să fi fost destul de atent elaborate, dar se impun și câteva observații. Afirmația subliniată de noi, pare să fie mai aproape de realitatea informațiilor din *Gazeta Warszawska* și *Enciclopedia Orgelbrand* – în care nu apare ideia folosirii unei parașute, atașate aeronautului sau aerostatului (avem însă rezerve asupra afirmației... **prima aeronavă folosită**...). Credem, de asemenea, că încadrarea lui Cuparencu printre aeronauții ruși este exagerată (probabil, comanda politică a epocii). Nu cunoaștem sursa informațiilor privind "electrometrul" și recoltarea de "probe de aer" precum și "cercetările în vederea elaborării construcției unei parașute pentru salvare a aeronauților".

În 1995, la prezentarea comunicării noastre privindu-l pe Iordache Cuparencu, ne exprimăm regretul că nu avem informații despre preocupări

⁴⁸ *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 3, Zazăr - Chiag, redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, Chișinău, 1972, p. 535 - 536.

în R. Moldova pentru cercetarea „cazului” Cuparencu, așa cum el a fost prezentat în Enciclopedia susmenționată. De curând însă, pe Internet, într-un forum de discuții: „astronomy.ro”⁴⁹ am aflat un text (de cca. o pagină, în limba engleză, intitulat *IORDACHE KUPARENTKO (CUPARENTKO): Aeronaut and Artiste*. Autorii sunt: „Alex Gaina (Chisinau), Andrzej Wroblewski (Warsaw)” și a fost trimis în data de „Joi 09.29, 2005 5:21 am”. Textul este o compilație din Enciclopedia Orgelbrand și Enciclopedia Sovietică Moldovenească, din el putându-se reține două comentarii ale autorilor săi: – cimitirul ortodox grec în care a fost înhumat I.C. încă există; iar pe al doilea îl redăm integral (în traducere): “...*Armata rusă a ocupat Varșovia abia în 1814, după înfrângerea lui Napoleon. Abia atunci ei au înființat așa numitul Regat al Poloniei, având drept rege Țarul. Kuparenko, tehnic vorbind, nu putea fi primul ÎN RUSIA* (majuscule în original, N.N.) *care să efectueze măsurători în timpul zborului cu balonul, deoarece astfel spus, el nu era cetățean rus, iar când a devenit el nu mai făcea zboruri.*

Autorii au făcut însă o mică eroare, deoarece au tradus “... C., printre primii aeronauți din Rusia... cu ... Kuparenko was the first man in Russia ..., ceea ce nu schimbă însă nici fondul comentariului lor și nici remarcă noastră privind unele „excese” specifice perioadei.

Concluzii:

Din cele expuse mai sus, putem arăta că, ipotezele de lucru pe care le-am formulat cu ocazia prezentării “cazului Cuparencu” la Sesiunea de comunicări științifice, din 28-29 septembrie 1995 a Comitetului Român de Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii, de pe lângă Academia Română, s-au confirmat pe deplin. În mod concis, ele pot fi prezentate acum, cu un important adaos de documentare, după cum urmează:

Iordache Cuparencu (aprox.1780-1844), din Călineștii lui Cuparencu, a efectuat în 1806 - la Varșovia și la Vilnius, precum și în 1808 – la Varșovia, ascensiuni publice cu baloane de concepție proprie, construite de el însuși. Poate fi considerat astfel **primul român aeronaut, care a conceput, construit și efectuat ascensiuni cu baloane cu aer cald;**

Iordache Cuparencu fiind intrat în circuitul internațional al informațiilor de istoria aeronauticii, trebuie să acționăm, pe căile și cu argumentele adecvate, pentru **restabilirea adevărului asupra identității**

⁴⁹<http://astronomy.ro/forum/wiewtopic.php?=806&sid=c2eeb80cb273fc2cc2c53b380eba837>.

naționale de român a lui Iordache Cuparencu, acolo unde ea este încă menționată a fi poloneză;

Este necesară efectuarea de cercetări în arhivele poloneze pentru documentarea cât mai exactă a activităților sale din Polonia, atât pentru cele aeronautice cât și pentru cele profesate ca actor, om de teatru, inventator sau ofițer în armata poloneză. La fel, trebuie investigate arhivele naționale privind ieșirile și intrările peste granițele Moldovei (I.C. și trupa Kolter, turneul din 1843 ș.a.), istoriile circuitului și informațiile din Germania, privind trupa Kolter și turneele sale;

Ca români, ne revine datoria de onoare de a căuta, în Polonia, mormântul său precum și toate datele de arhivă privind starea civilă a lui Iordache Cuparencu (și a familiei sale).